

Despre o estetică a reconstrucției

G.M.Cantacuzino este încă apreciat drept cea mai complexă figură a arhitecturii românești: arhitect, cărturar și profesor de înaltă ținută intelectuală și academică. Consistența personalității sale a făcut ca, în ciuda trecerii timpului și a unor fluctuații sau penumbre care sunt fie ale operei scrise, ale celei edificate sau ale celei didactice, G.M.Cantacuzino să rămână incontestabil pe poziția sa magistrală. În fapt, el nu a fost „doar” un expert în ale teoriei sau în ale practicii, ci un aristocrat al organizării spațiului și, pe teritoriul culturii, care a găsit cu cale să se exprime asupra dimensiunii sociale și estetice a arhitecturii.

A citi astăzi această carte este dureros. În primul rând pentru că ea, cu minime nuanțe ortografice sau de datare, putea fi scrisă aproape la fel și în 1997: multe din problemele pe care le identifică sunt aceleași, dacă nu mai grave și astăzi: este nevoie doar să ne uităm la descrierea Bucureștilor – oraș indistinct, haotic, fără planuri de urbanism cumsecade. Apoi, pentru că autorul atrăgea atenția asupra unor posibile capcane în care, din motive politice, arhitectura și societatea românească în general chiar au căzut; fabricile de case și, în consecință, distrugerea integrală a meșteșugului constructorilor în România sunt două din ele, de care, dacă judecăm după cum se prezintă în continuare lucrurile, nici astăzi nu am scăpat cu totul: din nou și din nou, se vorbește despre prefabricare, despre betoane, despre blocuri comunizante. În fine, este dramatic să citești acest volum ca pe un fel de testament colectiv: clasa socială căreia îi aparținea autorul, profesiunea lui, cu instituțiile și cu prioritățile-i de odinioară dispăreau după măcelul războiului

mondial cel puțin din prim-planul vieții publice, dacă nu chiar – în curând – chiar fizic. Mediul edificat, la configurarea căruia participase atât prin zidire cât și prin text, fusese sfârtecat de cutremur și de bombardamente: ambelor traume îi fuseseră supuse chiar unele din propriile sale clădiri. Tonul cărții este dat de un autor care nu își mai regăsește echilibrul într-o lume schimbată, pe care pare dispus să o înțeleagă, dar nu să o și cauzioneze. Sunt vădite astfel generozitatea și umanismul cu care încearcă să trateze de pildă problema locuinței – necesară, dar în nici o altă formă decât cea individuală; sau în vehemența caustică cu care, drept consecință, se opune unor idei moderniste (care, după discursul lui Hrușciiov din 1954, vor deveni mai cu seamă comuniste) de felul tipizării și prefabricării, într-un cuvânt: *industrializării* arhitecturii românești.

În tumultul acelor ani postbelici care au premers detenției sale, Cantacuzino avea – prin acest volum de publicistică angajată în realitatea ne-mediată a țării sale pe care colecția Spații imaginate îl redă astăzi unor generații care nu aveau cum să îl cunoască - o situare „ideologică” ambivalentă. Pe de o parte găsește elemente demne de laudă în arhitectura sovietică (după ce, nu cu mulți ani în urmă, o criticase fără drept de recurs pe aceea pe care o întâlnise la Odessa ca reporter de front) și este gata pentru o critică ideologică a modernismului vest-european. Pe de altă parte, teoreticianul unui „regionalism critic” (K.Frampton) *avant la lettre* din el își iese din vreme în vreme din proiect. Atunci, în suprafața de conformitate înțelept asumată, se ițesc insule de ceea ce devenise între timp non-conformism, i.e. bunul simț al celui ce cunoștea nu doar arhitectura europeană, dar și limita de toleranță a culturii românești dincolo de care aceasta urma să dispară sufocată.

Sentimentele descrise dovedesc cu prisosință că purtătorul lor era gata să ofere „un program de reconstrucție” chibzuit, în mod evident concentrat pe considerente sociale, dar că în nici un caz nu are în vedere o înveșmântare a bolșevismului în aerul de onorabilitate pe care i l-ar fi conferit fie și rostirea necritică a câtorva dintre sloganurile politice ale zilei. Devotat față de ceea ce păreau să fie comandamentele reconstrucției, autorul nu înțelege să abandoneze fără luptă în fața vulgarizării lor; nu fără

a lăsa mărturie că existau și alternative sensibile la ceea ce venea deja ca un tăvălug să massifice întregul discurs public și, deopotrivă, „scena” edificată a acestuia pentru următoarele aproape cinci decenii. Chiar dacă ele nu au fost bătute în seamă – nici nu aveau cum, dat fiind climatul vremii – redescoperirea lor astăzi ne dovedește că deceniul al cincilea nu a fost în întregime absurd; că, înainte de a deveni în întregime absurd în deceniul următor, a existat în a doua jumătate a anilor patruzeci un spațiu scurt de respirație în care, fără nici o consecință pentru politica vremii, s-au lăsat totuși mărturie posterității (căci prezentul era deja mut și orb) viitoruri alternative pentru România.

Aceste viitoruri alternative pot să fie astăzi redescoperite și celebrate, în fine; o fac și eu aici, referitor la „estetica” lui G.M.Cantacuzino, nu fără un subminant sentiment de zădărnicie. Acesta își are o dublă motivație. În primul rând, un motiv diacronic: este vorba despre neșansa perpetuu regenerată a culturii românești de a fi nevoită să își descopere drept congener - din vreme în vreme, cataclism după cataclism - ceea ce ar fi trebuit să-i fie de fapt străbun. În anii șaiszeci era redescoperit cu emoție modernismul incipient autohton al anilor treizeci, într-o vreme când același modernism răposa de moarte bună în occident. În anii nouăzeci, redescoperim postmodernismul făcut – acum douăzeci de ani cu febrilitate prin „vizuini luminate” ale vieții literare de atunci; azi la lumină, dar fără patima *dantan* - de optzeciști. O facem însă când nicăieri nu se mai vorbește la timpul prezent despre ceea ce aici n-a fost, nu avea cum fi altceva decât frivolitate sclifosită și dezangajantă etc. În fine, scriind „manifeste” pentru (încă o) reconstrucție, descopăr că ele au fost scrise deja în parte de alții și acoperite de mătul unei istorii proaste.

Așa încât, în loc să se găsească în postura de a se distanța critic de nostalgiile unui tip de arhitectură care ar fi trebuit (și, în circumstanțele unei istorii „normale”, putea) să fi fost deja consumat la noi (noul vernacular, retrospectivismul cultural, accentul pe meșteșug și pitoresc; în fine, tot ceea ce astăzi este localizat între regionalism critic și postmodernism istoricist), teoreticianul de astăzi îl redescoperă în prospețimea lui aurorală ca pe un - neînceput încă, după cincizeci de ani de la formularea

lui - viitor plauzibil. Nu este, firește, vina lui Cantacuzino, după cum nu este (decât în parte) vina generației '27, că în cultura românească se face mai multă arheologie decât experiment, mai multă taxidermie decât inginerie genetică, mai multă miniatură pe pergament decât cybertext. Nu este vina lui Cantacuzino că viitorurile noastre sunt aproape fără excepție foste proiecte de viitor neconsumate sau ratate, oricum trecute, pe care le reciclăm din timp în timp.

În al doilea rând, sentimentul de zădărnicie cu care descopăr, în acest text, proiectul de viitor al mediului edificat propus de G.M.Cantacuzino își are un motiv sincron: nici măcar astăzi nu există discuții publice, inteligente și performante, în competiție spre a produce proiecte de viitor alternative pentru societate în general, necum pentru mediul construit.

Sfântos, din penumbra modestă a unei poziții care a încetat să mai fie privilegiată, autorul trasează axele unei estetici a reconstrucției. O face într-o vreme când dezbaterea în jurul acestei reconstrucții „e o problemă de stat”, care însă „nu poate fi tratată cu ușile închise de către autorități” (17). Să mai spunem oare că nici astăzi nu există dezbatere publică asupra modului în care se redactează planurile directoare ale marilor orașe, inclusiv al Bucureștilor? și, încă, să mai insistăm pe faptul că, iată – public sau nu – acesta din urmă nu există încă? Sau că în programele electorale ale aleșilor urbei nu figurează reconstrucția decât, în cazuri fericite, drept schițe rudimentare copiate pe colțul mesei la vreo întâlnire cu UAR, fără a fi înțelese și, după alegeri, fără a fi aplicate?

Acest proiect de reconstrucție propus de Cantacuzino avea câteva elemente nodale, în jurul cărora se redistribuie întregul: imaginarea unui viitor coerent; locuința individuală și menținerea atributului meșteșugăresc (deja ajuns la o calitate certă) al arhitecturii celei noi, împotriva unei industrializări lipsite de bază reală și, date fiind condițiile, vătămătoare pentru arhitectură. Imitarea țărilor industriale era refuzată; reconstrucția trebuia făcută „la scara posibilităților noastre” (18),

ținta fiind calitatea obținută prin „industrii mici în sânul cărora artizanatul ar putea înflori” (18). Mai mult, semnaleză autorul, „dacă se vor înființa fabrici de <<case-barăci-gata-făcute>>, care vor fericii satele și orașele, fabrici care vor concentra mâna de lucru în marile centre, bineînțeles că artizanatul va pieri și România va semăna cu orice regiune industrială de oriunde” (19).

Încă o dată, după episodul Odessa, autorul se dovedește a fi fost o Cassandră. Propunerile lui în schimb au revenit în ultimele decenii în vogă exact odată cu închiderea buclei industrializării; dar au făcut-o în vest și nu (încă) în România: „materiale locale”, „adaptarea formelor la condițiunile climei, a obiceiurilor și a datinelor” (20), integrare în peisaj, caracter – iată elemente ale unui vocabular pe care astăzi îl atribuim teoreticienilor occidentali ca pe o descoperire. Ele aparțin însă bunului simț al dialogului dintre context fizic/cultural pe de o parte și noua construcție de pe altă parte. La 1947, acest tip de discurs în regimul bunului simț mai era încă posibil, dar deja nu mai era ascultat. O facem astăzi, când, ostenite după aventura industrializării, orașele își caută un „nou” mod de a-și reveni în matcă.

G.M.Cantacuzino vorbește mai departe despre moduri proprii fiecărui popoare de a-și orândui spațiul, într-o formă „slabă” a discursului despre specific, pe care o contrapun celei „tari” din anii treizeci și, ulterior, din ultimele decenii comuniste. Această diferență specifică a arhitecturii popoarelor în raport cu matca europeană – ordine, armonie, refuzul originalității cu orice preț - își capătă în procesul de definire formulări memorabile, ca de pildă „optimismul vehement” al modului în care Statele Unite, o „civilizație de oțel care se joacă cu virtuozitățile tehnice” (33); amestecate, opiniile lui Cantacuzino despre Statele Unite se încheie într-un alt capitol cu observația prea optimistă, cum s-a văzut ulterior, că „reușita Americii va fi și reușita noastră” (105). Anglia îi pare teoreticianului „mai puțin pregătită pentru a pune la punct planul ei de reedificare” (34-5), orașele sale grădină producând doar „decoruri pseudo-naturaliste inspirate parcă de literatura lui Jean-Jacques Rousseau” (35). În Franța reconstrucția înseamnă „a continua o lume veșnic tânără care mereu își aduce aminte” (36-7).

Ajuns cu definirea spiritelor constructive ale marilor popoare europene la Italia și Germania, G.M. Cantacuzino nu se sfiște să critice regimurile abia învinse într-un pustiitor război, dar și să laude ceea ce este permanent în spiritul respectivului popor, dincolo – sau în pofida – vicisitudinilor istorice. Deși în Italia „priveștiștea este un imperativ pentru arhitect” (37), regimul fascist a urbanizat dintre arhitect și peisaj, iar trecutul a fost exhibit în chip propagandistic: „ruinele romane au fost trezite din letargia lor pentru a fi chemate martore la procesul imperialismului fascist (...) pentru a deveni documente politice” (37); în proces, ceea ce fusese „un paradis al evocării” (37) – Roma suburbiilor – devenind regiune intens industrială: „Totul a fost rāvășit și pus într-o lumină falsă” (37).

Dincolo, „peisajul german are în sufletul locuitorilor o mare rezonanță și un mare prestigiu” (38) în vreme ce orașele lor au fost dramatic distruse de război; să menționăm în treacăt, ajunși aici, fascinația autorului pentru drumurile și podurile bine tăiate în peisaj, ca o scriitură caligrafică pe hartă și pe care le dorește prezente și în România (20-3), deoarece „natura stăpânită și organizată de om creează peisajul(...)are caracter ceea ce a fost format de mâna omului” (20); or, această trasare peisagistă a rutelor de circulație a fost de altfel una dintre puținele reușite incontestabile ale administrației germane din anii treizeci. Cu o tradiție modernă în spate, pe care „romanizarea” și „imperializarea” practicate „de altfel nu fără talent” (38) de Speer și confrății săi – participanți „mult mai vehement decât italienii la propaganda politică” (38). „Pe când tinerii arheologi germani, pe terasele de la Persepolis și deșerturile Asiei studiau cu înfrigurare campaniile lui Alexandru cel Mare, arhitecții germani măreau cu lupa viziunile lui Piranesi” (39), observă caustic autorul; cu toate acestea, Germania avea șanse să revină la „tradiția” sa modernă întreruptă de nefericitul episod nazist. Enumerarea se încheie cu țările nordice; acestea se vor fi dovedit capabile „de a integra în cadrele tradiționale cele mai cutezătoare experiențe” (40), așa cum de altfel o fac și azi.

La noi însă? Planul director se dezbate în ziare, iar limbajul de specialitate este impregnat de "cuvintele luate din vocabularul politic" (40); lipsește coordonarea, reconstrucția nu este o preocupare de stat și, în schimb, sunt promovate false concepte: „reformarea arhitecturii” (R.Bordenache) sau „locuințele ieftine”. Cu ambele sintagme se războiește autorul preț de câteva pagini. Bucureștiul capătă la rândul său câteva sentințe șfichiuitoare, pe care le voi reda în întregime, cel puțin pentru succulența, dacă nu și pentru actualitatea lor cea mai arzătoare: „Greu se formează ochiul la București. Termeni de comparație lipsesc. Lipsește și acea ierarhizare, acea semnificație a formelor care dă unui oraș, adică unui decor colectiv al vieții, adevărata lui semnificație. Bucureștiul e orașul neliniștii. Febrilitatea lui isterică respinge parcă munca înceată a operelor durabile. Totul este parcă mereu contestat. Puține sunt valorile care au trecut de la o generație la alata, chiar în domeniul spiritual.” (115)

Ceea ce propune autorul în loc acestor acide caracterizări este o estetică a reconstrucției centrată însă pe teme etice și, în primul rând, pe o generozitate socială care nu trebuie însă confundată cu excesele retoricii bolșevice, căreia o seamă dintre colegii săi de la facultate i se dedau deja; ei bine, nu se sfiește să îi critice. Dimpotrivă, această est-etică (Monica Lovinescu) – pentru a folosi o sintagmă care a devenit curentă după 1989 este centrată pe un simț major al lucrărilor publice; deviza lui G.M.Cantacuzino este preluată din Gide: „Popoarele care nu își croiesc drumuri și nu-și îndiguesc apele nu sunt demne să trăiască” (110), iar realitatea căreia i se adresează, la fel de valabilă și astăzi din nenorocire, este sintetizată astfel: „de când românul se muncește pe ancestrala lui moșie, nu s-a gândit niciodată să sape un canal și să ridice un dig. Cel puțin 10 la sută din moșia țării e stearpă din cauza acestei indolențe” (109). Cantacuzino începe practic cartea și o sfârșește cu această pleodarie pentru lucrările de mare amploare care să nu fie totuși monumente, ci opere de artă, atât în sensul peisagist (sisteme de drumuri corect și măiestru în/scrise în ogor), cât și în cel ingineresc (poduri, viaducte, îndiguirii).

Și mai e ceva: pledoaria pentru un altfel de învățământ de arhitectură, dezbărat de „graba improvizațiilor efemere” (115) care continuă să constituie o problemă a acestui învățământ, de „extravaganțele model” (115) care îi reduc profunzimea și durabilitatea și, mai ales, de aerul de campanie electorală. Ar trebui citit și discutat atât de profesori, cât și de studenții de azi acest întreg capitol dedicat reconstruirii educației de profil din G.M.Cantacuzino. Pentru concluzia acestui text de modestă recunoaștere a importanței pe care ar fi trebuit să o aibă această carte și n-a avut-o la timpul ei, voi încheia însă cu ceea ce poate fi și astăzi, poate cu atât mai mult astăzi, temeiul reconstrucției din noi și dimprejurul nostru: „România nu este un colț oarecare de pe pământ, care poate fi reconstruit după calapoade adunate de oriunde. Geopolitica României e bine precizată. Idealul nostru nu e de a semăna cu orice, dar de a lua de oriunde ceea ce ne poate fi util și de a-l integra într-un sistem propriu. Această Românie trebuie deci cunoscută și cercetată, ceea ce presupune și urmărirea tuturor surselor care au fost folosite până acum de noi și a tuturor elementelor care au contribuit cu sau fără voia noastră la formarea noastră de până acum. (...) Vrem un spațiu românesc organizat în funcția unei mari generozități sociale, o țară înzestrată cu instituții, căi de comunicații, porturi concepute toate unitar în urma unui efort creator, tinzând a da țării o înfățișare omogenă, vrem să reluăm unele năzuinți din trecut părăsind anumite metehne și vechea noastră indolență pentru a crea o înfățișare demnă și durabilă spațiului nostru geografic? Sau ne vom mulțumi a fi un maidan bântuit de vânturile influențelor suflând de oriunde?” (117, 120).

Mă tem că la aceleași întrebări trebuie și astăzi să formulăm un răspuns, după jumătate de secol de evitare a lui violentă și cu năpraznice consecințe pentru chiar țara despre care atunci și acum e vorba.

Augustin Ioan

Problema reconstrucției

Problema reconstrucției s-a pus. În curând rezolvarea ei va fi actuală. Din timp, prin organele lor politice și economice, statele studiază reorganizarea vieții de după război, care în mod firesc se începe cu locuința. Celula socială, adică omul, trebuie ocrotită. Înainte de a reorganiza munca și producția, mediul muncii trebuie creat și înzestrat cu toate elementele care netezesc drumul spre fericire. S-a vorbit foarte mult în ultimul sfert de veac de igienă și de util în sensul cel mai limitat al cuvântului, uitându-se prea des că există o igienă morală și un util direct dependent de exigențele spirituale. Înainte de a vorbi de finanțare, de standardizare și de organizare trebuie să știm ce vrem. S-au făcut în domeniul ansamblurilor de construcții sociale foarte multe experiențe, dar prea puține la noi. Din aceste experiențe n-au reușit prea multe. E adevărat că niciodată problema nu se pusese atât de vast ca acum. E o ocazie fără precedent pentru Europa de a se ridica din ruine într-un spirit unitar și pentru noi de a intra în această armonie spirituală, morală și estetică.

Înainte de a încerca o analiză a problemei reconstrucției la noi sub dublul ei aspect, cel urban și cel rural, să privim puțin înapoi, spre peisajul european de odinioară astăzi sfărâmat, ruinat și încă fumegând. Înainte de ivirea vieții industriale orașele erau departe de a fi monstroasele centre de astăzi. Grupate în libertate, în jurul instalațiilor Statului și ale bisericii, locuințele, mult mai logic dispuse, cu grădini întinse și parcuri se pierdeau treptat în natura rurală, fără a cunoaște suburbiile deznădejdiei și ale spleen-urilor sociale.

Caprins

Despre o estetică a reconstrucției.....	3
Problema reconstrucției.....	13
Confuzia noțiunilor.....	19
Despre un program de reconstrucție.....	23
Principii.....	29
Puncte de vedere.....	33
Omul de pe stradă.....	45
Locuința.....	49
Mahalaua.....	55
Teatrul Național.....	61
Problema muzeelor.....	65
Orașele de provincie.....	67
Iași.....	71
Artele plastice în U.S.A.....	75
O estetică a reconstrucției.....	93
Instrucția în problema reconstrucției.....	97